

Гістарызмы і ўстарэлыя словы, якія знаходзім у аповесці «Дзікае паляванне караля Стаха», можна падзяліць на наступныя групы:

1. Назвы з'яў грамадска-палітычнага парадку, прадстаўнікоў саслоўяў і г. д.: Ну, нічога, папрыціх-нуць гэтыя *хамы*, калі мы таго здрадніка шляхты прыдушым... [3, с. 141]; — Я *ахмістрыня*, — з годнасцю сказала старая [3, с. 15] і інш.

2. Назвы асоб па роду іх заняткаў: Наўрад ці нават у губерні будзе прыемна начальству, калі яно даведаецца, што вучоны так абараняе былога *крамольніка* [3, с. 125] і інш.

3. Назвы парод жывёл: Дрыкганты, парода, якая знікла, а калі нават і не знікла, дык хто ў гэтым закутку быў такі багаты, каб купіць іх [3, с. 112].

4. Назвы відаў зброі, іх частак: У двух я пабачыў доўгія стрэльбы, як у Рыгора, адзін трымаў у руках *пулгак*, астатнія былі ўзброены доўгімі *рацішчамі* і віламі, а адзін нават проста дубінай [3, с. 153]; Вострыя шпыкі, валасы і плашчы, якія луналі ў паветры, *дзіды* — усё гэта адбілася ў маёй памяці [3, с. 115] і інш.

5. Назвы старых мер даўжыні, плошчы, вагі, грашовых адзінак: Кошт жыта — 50 капеек *пуд*, значыцца — *дзесяціна* дае даход у дзесяць рублёў на год, і, значыцца, з усёй зямлі 500 рублёў у год [3, с. 56]; Але што ж нам было рабіць, падыхаць з голаду на чвэрці *валокі*? [3, с. 159]; І ногі ён ставіў не так, як звычайныя людзі, а наскамі ўнутр: так ходзяць усе прыроджаныя паляўнічыя, і заўважана, што гэта робіць кожны іхні крок даўжэй прыблізна на *цалю* [3, с. 143] і інш.

6. Назвы прадметаў зніклага побыту, прадметаў хатняга ўжытку, відаў адзення і г. д.: Пасля прыехала нейкая пажылая дама ў вельмі багатым колішнім аксамітным уборы, зараз даволі паношаным, у суправаджэнні худога, як *бізун*, маладога чалавека з яўна халуйскім тварам [3, с. 47]; Не памятаю, што тут было далей, як апынуўся ў маёй руцэ нейкі *карбач* [3, с. 126]; Або нават і не яны, а проста хвойная ігліца ў чайніку, дымныя чорныя хаты, дзе жанчыны ў *андараках* прадуць і пяюць бясконцую песню, падобную на стогн [3, с. 7]; Ён стаяў у сваім кажусе, зблытаныя валасы падалі з-пад *магеркі* на лоб, на добрыя дзіцячыя вочы [3, с. 173] і інш.

Заклучэнне. Выкарыстанне ўстарэлай лексікі У. Караткевічам выклікана не толькі тэматычнай абумоўленасцю, зместам, спецыфікай вобразаў, але і магчымасцю выбраць найбольш удалы ў мастацкіх адносінах варыянт. Гэта магчымасць выбару заключаецца ў самой прыродзе ўстарэлых слоў, якія валодаюць вызначанай стылістычнай магчымасцю. Аўтар звяртаецца да ўстарэлых слоў не толькі тады, калі ў сучасным лексіконе нельга знайсці для іх слоў, выразаў, якія з дакладнасцю супадаюць па значэнні.

Умела выкарыстоўваючы розныя прыёмы тлумачэння значэння ўстарэлай лексікі, пісьменнік паступова назапашвае неабходную колькасць устарэлых слоў, рыхтуе чытача да далейшага ўспрымання зместу тэксту. Тым не менш мова твора У. Караткевіча застаецца зразумелай і даступнай. Гэта дасягаецца з дапамогай розных прыёмаў тлумачэння ўстарэлай лексікі.

Спіс цытуемых крыніц

1. *Арочка, Л. І.* Устарэлая лексіка як сродак адлюстравання гістарычнага мінулага беларускага народа / Л. І. Арочка // Знакамітая постаць : матэрыялы V грамад.-паліт. чытанняў, прысвеч. памяці К. Лышчынскага ; навук. рэд. І. І. Акінчыц. — Брэст, 1997. — С. 83—87.
2. *Цікоцкі, М. Я.* Стылістыка беларускай мовы / М. Я. Цікоцкі. — Мінск : Вышэйшая школа, 1995. — 267 с.
3. *Караткевіч, У. С.* Дзікае паляванне караля Стаха : апошняя аповесць «Сямейных паданняў роду Яноўскіх», расказаная Андрэем Беларэцкім / У. С. Караткевіч ; маст. М. Басалыга. — Мінск : Беларусь, 2022. — 175 с. :іл.
4. *Лябёдка, Г.* Архаізмы — гістарычны пласт лексікі сучаснай мовы / Г. Лябёдка / Народная асвета. — 1974. — № 5. — С. 83.

УДК 821.161.3

К. А. Соц

Установа адукацыі «Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт», Баранавічы, Рэспубліка Беларусь

Навуковы кіраўнік
А. І. Белая

ІНТЭРТЭКСТУАЛЬНЫЯ ЭЛЕМЕНТЫ Ў ПАЭМЕ УЛАДЗІМІРА ДУБОЎКІ «І ПУРПУРОВЫХ ВЕТРАЗЕЙ УЗВІВЫ»

Уводзіны. Широкае распаўсюджанне ў XX ст. набыла тэорыя інтэртэкстуальнасці, вытокі якой акрэслены ў працах Міхаіла Бахціна. Тэрмін «Інтэртэкстуальнасць» уведзены ў 1967 г. тэарэтыкам постструктуралізму Юліяй Крысцевай. М. Бахцін зазначаў, што акрамя дадзенай мастаку рэальнасці, ён мае справу з папярэдняй і сучаснай яму літаратурамі, з якімі знаходзіцца ў дыялогу.

Пад інтэртэкстуальнасцю разумеецца выяўленая з дапамогай разнастайных прыёмаў сувязь аднаго твора з іншымі. Да такіх прыёмаў адносяцца эпиграф, пародыя, перыфраз, цытаванне (рэмінісцэнцыя, алюзія), выкарыстанне крылатых слоў і выразаў, вядомых з літаратурных узораў, перайманне, запазычванне і г. д.

Любыя інтэртэкстуальныя адносіны будуцца на ўзаемапранікненні тэкстаў розных часавых слаёў, пры гэтым узнікае складаная пераклічка «чужых» галасоў, шматгалоссе.

Асноўная частка. Паэма Уладзіміра Дубоўкі «І пурпуровых ветразей узвівы» была напісана ў 1920-х гадах і адлюстроўвае дух часу, калі Беларусь перажывала складаныя палітычныя і сацыяльныя змены. У Дубоўка, як адзін з прадстаўнікоў беларускай літаратуры, у сваёй творчасці акцэнтуюе ўвагу на нацыянальнай ідэнтычнасці і пошуку свабоды. У паэме можна знайсці шэраг інтэртэкстуальных элементаў, якія адлюстроўваюць уплыў розных літаратурных і культурных традыцый, у прыватнасці літаратурныя алузіі.

Сама назва «І пурпуровых ветразей узвівы» накіроўвае нашу ўвагу на відавочную сувязь з аповесцю рускага пісьменніка Аляксандра Грына «Пунсовыя ветразі». У абодвух творах цэнтральнай тэмай з’яўляецца надзея на лепшае будучае. У паэме У. Дубоўкі пурпуровыя ветразі сімвалізуюць жаданне дасягнуць свабоды і шчасця, у той час як у «Пунсовых ветразях» Грына галоўная гераіня Асоль марыць аб каханні і рамантычных прыгодах, якія таксама ўвасабляюцца ў вобразе пунсовых ветразяў. Згадка пра пурпуровы колер у загаловку і ў тэксце з’яўляецца інтэртэкстуальным элементам, звязаным з сімволікай, якая выкарыстоўваецца ў розных культурах для прад’яўлення матываў кахання, жадання і страты. У паэме У. Дубоўкі ветразі рэпрэзентуюць надзею на новыя магчымасці, у той час як у А. Грына пунсовыя ветразі становяцца сімвалам кахання і ўнутранай свабоды Асоль. «*І пурпуровых ветразей узвівы — / то дух тужлівы ўкрыжаваны мой, / тужлівы дух і жальба...*» [1, с. 138].

У паэме можна заўважыць спасылкі на міфалагічныя сюжэты, якія таксама падкрэсліваюць тэматыку пошуку і страт. Напрыклад, вобраз ветразяў можа таксама асацыявацца з падарожжамі герояў міфаў, што сімвалізуе шлях да новага жыцця або адкрыцця: «*А мы ішлі з ім’ятам віратлівым, / а мы ішлі няспынна і упарта. / І пурпуровых ветразей узвівы / трымалі курс на сонечнае заўтра*» [1, с. 135]. Такім чынам, У. Дубоўка спалучае міфалагічныя алузіі з літаратурнымі.

Характарызуючы літаратурна-грамадскую атмасферу канца 1920-х гг., У. Дубоўка піша: «*Занадта ціха стала на Парнасе / у сэнсе творчасці і дасягненняў. / Сядзяць у эпігоннай апранасе / прадстаўнікі абодвух пакаленняў*» [1, с. 134]. Прыведзены фрагмент у пэўнай ступені адсылае беларускага чытача да паэмы Канстанціна Вераніцына «Тарас на Парнасе».

У. Дубоўка таксама актыўна апелюе да беларускай культуры і гісторыі, сцвярджаючы: «*Цудоўны скарб у творчасці народнай / для нас сабраны мудрымі дзядамі. / Яго адкінуць — значыць без пашаны / паставіцца да продкаў працавітых*» [1, с. 142]. Важным інтэртэкстуальным элементам у паэме выступаюць замовы, якія надаюць твору глыбіню і шматграннасць. У. Дубоўка выкарыстоўвае гэты фальклорны жанр для даследавання экзістэнцыйных пытанняў, звязаных з сэнсам жыцця, каханнем і пошукам сябе. Разам з тым, замовы ўказваюць на сацыяльныя і гістарычныя рэаліі часу, у які стваралася паэма.

Паводле «Энцыклапедыі беларускага фальклору», замовы — гэта праявіныя, рытмічна арганізаваныя творы формульнага характару, якім прыпісвалася сіла магічнага ўздзеяння для дасягнення розных практычных мэт [2, с. 518]. У паэме «І пурпуровых ветразей узвівы» зварот да жанру замовы ўзмацняе іранічны пафас твора, скіраваны супраць запанавання вольгарнага сацыялагізму: «*Ад вывіхаў цябе я застрахую / замовай добрай, можа дапаможа... / У інтрадукцыі замову надрукую, / каб беспячней было у падарожжы*» [1, с. 135].

Прадстаўнікі вольгарнага сацыялагізму атаясамлівалі змест і мэты мастацкай літаратуры са зместам і мэтам грамадскіх навук, ператвараючы тым самым прыгожае пісьменства ў «вобразную ілюстрацыю» да сацыялогіі [3]. Адно з распаўсюджаных вольгарызатарскіх абвінавачванняў на адрас сучаснікаў-творцаў У. Дубоўкі — «ідэалагічныя вывіхі». Увогуле гэтае паняцце можа адлюстроўваць змены, супярэчнасці або крызіс у ідэях, каштоўнасцях і перакананнях, якія ўплываюць на грамадства або асобных індывідаў і могуць узнікаць у выніку розных фактараў, такіх, як сацыяльныя, палітычныя або эканамічныя змены [4, с. 132]. Менавіта таму паэт і стылізуе традыцыйны жанр замовы ў духу вострых праблем свайго часу. У. Дубоўка і бласлаўляе творцу на новыя здзяйсненні, і засцерагае яго: «*Дзі часінай добраю у людзі / ты, вынік дум і творчага гарэння. / Магчыма, хто цябе там і асудзіць / ці вывіх адиукае ў летуценнях...*» [1, с. 135].

Заклучэнне. Такім чынам, інтэртэкстуальнасць дазваляе ўключыць у твор элементы, якія адсылаюць да іншых літаратурных твораў, міфаў і культурных знакаў. Гэта стварае дыялог паміж рознымі эпохамі і аўтарамі, што ўзбагачае чытацкае ўспрыманне. Дзякуючы такім інтэртэкстуальным элементам, як цытаванне, перайманне, выкарыстанне крылатых слоў і выразаў, стылізацыя фальклорнага жанру замовы паэма У. Дубоўкі «І пурпуровых ветразей узвівы» ўспрымаецца не толькі як самастойны твор, але і як частка шырокай літаратурнай традыцыі, што выводзіць яе за межы беларускага літаратурнага кантэксту. Інтэртэкстуальнасць таксама падкрэслівае ўніверсальнасць тэмаў, якія закранае аўтар твора. Праз адсылкі да вядомых сюжэтаў і вобразаў паэт паказвае, што чалавечыя эмоцыі і перажыванні не маюць межаў, а іх актуальнасць застаецца нязменнай на працягу стагоддзяў.

Спіс цытуемых крыніц

1. Дубоўка, У. І пурпуровых ветразей узвівы / У. Дубоўка // Уладзімір Дубоўка. Уладзімір Жылка. Язэп Пушча. Творы. — Мінск: Маст. Літ., 2016. — Т. 13. — С. 134—157.
2. Літаратуразнаўчыя метады. — URL: <https://bspu.by/blog/lugouski/article/lection/literaturovedcheskie-metody/> (дата звароту: 05.10.2024).

3. Корчинский, А. В. Оптические законы литературы : текст и действительность в советской «социологической поэтике» 1920-х гг. / А. В. Корчинский // Философия. Журнал Высшей школы экономики. — 2021. — Т. 5, № 2. — С. 123—142.
4. Замова / Беларускі фальклор : энцыклапедыя : у 2 т. / рэдакал.: Г. П. Пашкоў [і інш.]. — Мінск : БелЭн, 2005. — Т. 1: Акапэла — Куцця. — С. 518—519.

УДК 372.881.1

К. П. Шкут

Установа адукацыі «Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт», Баранавічы

Навуковы кіраўнік

Л. І. Ермаковіч

СПЕЦЫФІКА АРГАНІЗАЦЫІ РАБОТЫ ПА ЎЗБАГАЧЭННІ ФРАЗЕАЛАГІЧНАГА ЗАПАСУ ВУЧНЯЎ НА ўРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Уводзіны. Для вывучэння фразеалогіі звычайна адводзіцца адзін-два ўрокі ў межах тэмы «Лексіка і фразеалогія». Для больш поўнага вывучэння фразеалогіі ў школе неабходна прадугледзець не толькі гэтыя ўрокі, але і распрацаваць сістэму паглыбленага вывучэння і ўзбагачэння фразеалагічнага слоўніка навучэнцаў на іншых уроках. Разуменне беларускай мовы і яе фразеалогіі з'яўляецца важным аспектам адлюстравання і засваення культуры, гісторыі і менталітэту народа.

Фразеалогія — адна з маладых галін лінгвістыкі. Яна склалася і вылучылася ў асобную мовазнаўчую дысцыпліну ў апошнія тры-чатыры дзесяцігоддзі. Яшчэ ў 60-я гады лічылася, што яна знаходзіцца ў стадыі «скрытага развіцця». Да гэтага фразеалагізмы, пад рознымі назвамі (ідэёмы, прымаўкі і інш.), працяглы час сцісла разглядаліся ў рамках лексікалогіі як адно з яе пытанняў [1, с. 4].

Аб'ект вывучэння фразеалогіі — фразеалагізмы або фразеалагічныя адзінкі. У некаторых працах іх яшчэ называюць фраземамі [2, с. 173].

Пры засваенні фразеалогіі вучні сустракаюцца з пэўнымі цяжкасцямі, якія выкліканы найперш складанасцю самой прыроды фразеалагічных адзінак, якія сваім значэннем набліжаюцца да слоў, а формай адпавядаюць словазлучэнням ці сказам. Гэтыя асаблівасці фразеалагізмаў прыводзяць да таго, што вучні ўспрымаюць іх як простыя свабодныя словазлучэнні (лынды біць, вадзіць за нос) [3, с. 144—145].

Асноўная частка. У працэсе вывучэння фразеалогіі вучні павінны даведацца, што кожны фразеалагізм мае сваю ўласную ўстойлівую семантычную і граматычную структуру, а таксама сваю гісторыю паходжання. Гэта дазволіць ім правільна і дакладна інтэрпрэтаваць значэнне і ўжыванне фразеалагізмаў у розных кантэкстах.

Метадысты, адбіраючы фразеалагізмы для працы на ўроках мовы, раяць улічваць наступныя ўласцівасці адзінак:

- 1) нарматыўнасць, адпаведнасць сучаснай літаратурнай мове;
- 2) актыўнасць ужывання ў школьных падручніках і дапаможніках, творах мастацкай літаратуры, у вусным маўленні;
- 3) адукацыйна-выхаваўчая каштоўнасць;
- 4) даступнасць засваення школьнікамі.

Настаўнік найперш павінен адбіраць для працы фразеалагізмы, што ілюструюць нацыянальную спецыфіку беларускай мовы. Безумоўна, настаўнік павінен пазнаёміць вучняў з даведачнай літаратурай па фразеалогіі, навучыць карыстацца ёю (напрыклад, «Фразеалагічны слоўнік» Н. В. Гаўрош, І. Я. Лепешава, Ф. М. Янкоўскага, «Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў» І. Я. Лепешава і інш.) [4, с. 44]. Таксама важна практыкаваць вучняў у выкарыстанні фразеалагізмаў у пісьмовых і вусных выказваннях, ствараць сітуацыі для іх актыўнага выкарыстання ў моўным асяроддзі. Аднак неабходна памятаць, што выкарыстанне фразеалагізмаў павінна быць адаптавана да кантэксту, не мяшаць разуменню выказвання. Такім чынам, настаўнік павінен стварыць умовы для плённасці і прэзэнтацыі моўнай камунікацыі ў выкладанні фразеалогіі.

Ад таго, як зразумеюць вучні сутнасць фразеалагізмаў на спецыяльна адведзеных уроках, у многім залежыць поспех усёй наступнасць работы з фразеалагічнымі адзінкамі. Пры гэтым пачынаць работу над тэмай мэтазгодна індуктыўным спосабам. Ён заключаецца ў тым, што вучні спачатку назіраюць за выкарыстаннем фразеалагізмаў, потым тлумачаць іх значэнне і паступова прыходзяць да фармулёўкі азначэння фразеалагізма як моўнай адзінкі [3, с. 145].

Мэтазгодна арганізаваць выкананне фразеалагічных практыкаванняў: выяўленне фразеалагізмаў у кантэксце мастацкага твора, тлумачэнне іх значэння, сінанімічныя замены фразеалагічных адзінак, аналіз іх складу; праца з фразеалагічнымі слоўнікамі і складанне ўласных фразеалагічных слоўнікаў; характарыстыка стылістычных аспектаў фразеалагічных адзінак, тлумачэнне мэтазгоднасці іх ужывання ў тым ці іншым тэксце, ужыванне фразеалагізмаў у вуснай і пісьмовай мове без спецыяльнага задання і інш [4, с. 145]. Таксама важна праводзіць дыскусіі і абмеркаванні з навучэнцамі аб тым, якія эмоцыі і асацыяцыі выклікаюць у іх розныя фразеалагізмы, а таксама ацэньваць іх уменне выкарыстоўваць фразеалагізмы ва ўласнай гаворкі. Такі падыход